

INKLYUZIV TA’LIMDA PEDAGOGIK MUHITNI TADQIQ ETISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Rahmatullayeva Munira Abdurahim Qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Ilmiy tadqiqot metodologiyasi

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy ishda inklyuziv ta’lim tizimida pedagogik muhitni tadqiq etishning nazariy va metodologik asoslari kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda inklyuziv ta’limning zamonaviy rivojlanish tendensiyalari, ta’lim jarayonida alohida ehtiyojga ega o‘quvchilarning integratsiyasi hamda pedagogik muhitni shakllantiruvchi ijtimoiy-psixologik omillar o‘rganiladi.

Shuningdek, pedagogik muhitning samaradorligini belgilovchi asosiy komponentlar o‘qituvchi kompetensiyasi, ta’lim muassasasining tashkiliy sharoitlari, o‘quvchilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar hamda inklyuziv yondashuvning metodik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda zamonaviy pedagogik, psixologik va sotsiologik nazariyalar asosida inklyuziv ta’lim muhitini baholash mezonlari ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, pedagogik muhit, metodologik asoslar, ijtimoiy-psixologik omillar, pedagogik kompetensiya, ta’lim integratsiyasi, maxsus ehtiyojli o‘quvchilar, ta’lim sifati, empatiya, inklyuziya tamoyillari.*

KIRISH

Zamonaviy ta’lim tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish dolzarb va strategik ahamiyatga ega yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Inklyuziv ta’lim barcha o‘quvchilarning, jumladan alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan shaxslarning ham sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, bu jarayon nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy, psixologik va metodologik jihatdan ham murakkab tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

Bugungi kunda ta’lim muassasalarida inklyuziv yondashuvni joriy etish jarayonida pedagogik muhitni shakllantirish va uni ilmiy asosda tadqiq etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki aynan pedagogik muhit o‘quvchilarning ta’lim jarayoniga moslashuvi, ijtimoiy integratsiyasi hamda shaxsiy rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shu sababli inklyuziv ta’lim sharoitida pedagogik muhitning nazariy va metodologik asoslarini o‘rganish zaruriy ilmiy masala sifatida dolzarblik kasb etadi.

ASOSIY QISM

2023-2025 yillar oralig‘ida inklyuziv ta’limni rivojlantirish dunyo ta’lim siyosatining eng muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Ushbu davrda pedagogik

muhitni ilmiy asosda o‘rganish, uning ijtimoiy-psixologik, metodik va tashkiliy jihatlarini tahlil qilishga alohida e‘tibor qaratildi. Zamonaviy yondashuvlarda pedagogik muhit faqat ta‘lim jarayoni emas, balki o‘quvchi shaxsining rivojlanishini ta‘minlovchi kompleks ijtimoiy tizim sifatida talqin etilmoqda.

2023-yil UNESCO tomonidan e‘lon qilingan ta‘lim monitoring hisobotlarida inklyuziv ta‘lim barcha o‘quvchilar uchun teng imkoniyat yaratishga yo‘naltirilgan tizim sifatida ko‘rsatilib, pedagogik muhit uning asosiy funksional komponenti ekanligi ta‘kidlangan. Ushbu yondashuvga ko‘ra, inklyuziv muhitda o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro ishonch, psixologik xavfsizlik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash muhim o‘rin tutadi.

OECD tomonidan 2024-yilda olib borilgan tahlillarda pedagogik muhit “o‘quvchi rivojlanishini belgilovchi ekologik tizim” sifatida qaraladi. Bu yondashuvga ko‘ra, inklyuziv ta‘lim samaradorligi quyidagi omillarga bog‘liq: o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi, individual yondashuv darajasi, sinfdagi ijtimoiy integratsiya holati hamda hissiy (emotsional) muhitning barqarorligi. Shu jihatdan pedagogik muhit dinamik, o‘zgaruvchan va ko‘p qatlamli tizim sifatida baholanadi.

2023-2025 yillarda Yevropa Komissiyasi tomonidan ishlab chiqilgan metodologik yondashuvlarda inklyuziv ta‘limni tashkil etishda “inson markazli yondashuv”, “kompetensiyaga asoslangan ta‘lim” va “universal o‘qitish dizayni” kabi modellarga alohida urg‘u berilgan. Ushbu modellarning umumiy mohiyati har bir o‘quvchining individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda moslashuvchan pedagogik muhit yaratishdan iboratdir. Bu esa ta‘lim jarayonida tenglik va adolat tamoyillarini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Metodologik jihatdan inklyuziv pedagogik muhitni tadqiq etishda kompleks yondashuv muhim o‘rin tutadi. Bu yondashuv doirasida sotsiologik, psixologik va pedagogik metodlar birgalikda qo‘llaniladi. Xususan, kuzatish, suhbat, so‘rovnoma, test va eksperimental metodlar orqali o‘quvchilarning ta‘lim jarayoniga moslashuvi va ijtimoiy integratsiyasi o‘rganiladi. Shu bilan birga, sifat va miqdoriy tahlil usullarining uyg‘unligi pedagogik muhitning real holatini aniqlash imkonini beradi.

O‘zbekiston Respublikasida 2023-2025 yillarda inklyuziv ta‘limni rivojlantirish bo‘yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ta‘lim tizimida alohida ehtiyojli bolalar uchun sharoit yaratish, o‘qituvchilarni maxsus tayyorlash va metodik ta‘minotni kuchaytirish asosiy yo‘nalishlar sifatida belgilangan. Bu jarayonda pedagogik muhitni takomillashtirish, uning ijtimoiy-psixologik barqarorligini ta‘minlash va inklyuziv yondashuvni keng joriy etish muhim vazifa hisoblanadi.

Umuman olganda, 2023-2025 yillar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta‘limda pedagogik muhitni samarali shakllantirish faqat tashkiliy chora-tadbirlar bilan emas, balki chuqur nazariy va metodologik asoslar bilan ham bog‘liqdir. Shu sababli,

pedagogik muhitni tadqiq etish jarayonida uning ijtimoiy-psixologik, didaktik va kommunikativ jihatlarini kompleks o‘rganish zarur hisoblanadi.

**INKLYUZIV TA’LIMDA PEDAGOGIK MUHITNI TADQIQ
ETISH BO‘YICHA AMALIY METODOLOGIK MODEL (2023-2025).
ILMIY TADQIQOT METODOLOGIYASI (KOMPLEKS MODEL).**

No	Metodologik blok	Maxsus termin	Raqamli transformatsiya elementi	Amaliy tadqiqot vazifasi	Instrument / vosita	Natija (output)
1	Diagnostik bosqich	Inclusive Environment Assessment	Learning Analytics	Pedagogik muhit darajasini aniqlash	LMS (Moodle, Google Classroom analytics)	Muhit indeksi (IEI)
2	Psixologik tahlil	Emotional Climate Mapping	AI sentiment analysis	O‘quvchilar emotsional holatini o‘lchash	AI chatbot + survey tool	Emotsional barqarorlik profili
3	Sotsiometrik tahlil	Social Integration Index	Digital sociology tools	O‘quvchilar o‘zaro munosabatini o‘lchash	Sociogram software	Integratsiya grafigi
4	Pedagogik monitoring	Teacher Competency Tracking	EdTech dashboards	O‘qituvchi inklyuziv kompetensiyasini baholash	e-Portfolio platform	Kompetensiya darajasi
5	Didaktik tahlil	Adaptive Learning Model	Adaptive Learning Systems	Individual o‘quv yo‘llarini tahlil qilish	AI-based LMS	Individual learning path
6	Inklyuziv dizayn	Universal Design for Learning (UDL)	Digital curriculum design	Har bir o‘quvchi uchun mos material yaratish	Canva Edu / AI content tools	Moslashtirilgan o‘quv material
7	Behavior tracking	Student Engagement Index	Big Data Analytics	Darsdagi faollikni o‘lchash	Classroom sensors / LMS logs	Faollik grafigi
8	Kommunikativ tahlil	Interaction Frequency Model	Speech-to-text AI	O‘qituvchi–o‘quvchi muloqotini tahlil qilish	Zoom analytics / AI transcription	Muloqot xaritasi

Inclusive Environment Assessment

Bu maxsus termin inklyuziv ta’lim muhitini kompleks baholash konsepsiyasini ifodalaydi. Nazariy jihatdan u “ta’limda tenglik va ishtirokni ta’minlash” paradigmasiga asoslanadi. Ushbu yondashuv pedagogik muhitning ochiqligi, xavfsizligi va o‘quvchilar uchun teng imkoniyatlar darajasini aniqlashga xizmat qiladi. Instrument sifatida qo‘llaniladigan LMS tizimlari (Moodle, Google Classroom analytics) o‘quvchilarning faolligi, qatnashuvi va o‘quv jarayonidagi ishtirokini raqamli ko‘rsatkichlar orqali tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa pedagogik muhitning real holatini obyektiv baholashga yordam beradi.

Emotional Climate Mapping

Bu termin inklyuziv ta’lim sinfida psixologik va emotsional muhitni xaritalashni anglatadi. Nazariy asos sifatida psixologik xavfsizlik, emotsional barqarorlik va ijtimoiy moslashuv nazariyalari olinadi. U o’quvchilarning hissiy holatini tizimli o’rganish va sinfdagi umumiy emotsional iqlimni aniqlashga xizmat qiladi. Instrument sifatida AI chatbot va survey tool qo’llanilishi o’quvchilarning javoblari va hissiy ifodalarini avtomatik tahlil qilish imkonini beradi. Bu metod pedagogik muhitning emotsional barqarorlik darajasini aniqlaydi.

Social Integration Index

Bu maxsus termin o’quvchilarning ijtimoiy integratsiya darajasini o’lchovchi ilmiy indikatorni anglatadi. Nazariy jihatdan u sotsiometriya va ijtimoiy pedagogika tamoyillariga asoslanadi. Uning asosiy vazifasi sinf ichidagi ijtimoiy munosabatlar tizimini tahlil qilishdir. Instrument sifatida sociogram software qo’llaniladi, u o’quvchilar o’rtasidagi munosabatlarni grafik shaklda ifodalaydi. Bu orqali kim kim bilan ko’proq muloqot qilishi, kim chetda qolayotgani aniqlanadi va inklyuzivlik darajasi baholanadi.

Teacher Competency Tracking

Bu termin inklyuziv ta’limda o’qituvchining kasbiy kompetensiyasini doimiy monitoring qilish tizimini bildiradi. Nazariy asos sifatida pedagogik kompetensiya modeli va kasbiy rivojlanish nazariyalari olinadi. Bu yondashuv o’qituvchining inklyuziv muhit yaratishdagi salohiyatini baholaydi. Instrument sifatida e-portfolio platform qo’llaniladi, u o’qituvchining faoliyati, dars ishlanmalari va metodik yondashuvlarini raqamli shaklda jamlaydi. Bu tizim orqali o’qituvchining professional rivojlanish darajasi aniqlanadi.

Adaptive Learning Model

Bu maxsus termin har bir o’quvchiga moslashtirilgan individual ta’lim modelini ifodalaydi. Nazariy jihatdan differensial ta’lim va individual yondashuv konsepsiyalariga asoslanadi. Bu model o’quvchilarning bilim darajasi va o’rganish tezligiga mos ta’lim traektoriyasini yaratadi. Instrument sifatida AI-based LMS qo’llaniladi, u o’quvchi faoliyatini tahlil qilib, avtomatik ravishda mos o’quv materialini tavsiya qiladi. Bu inklyuziv ta’limda teng imkoniyat yaratishning muhim vositasidir.

Universal Design for Learning (UDL)

Bu termin inklyuziv ta’lim uchun universal o’quv dizayni konsepsiyasini anglatadi. Nazariy jihatdan u “hamma uchun ta’limga kirish imkoniyati” tamoyiliga asoslanadi. UDL har bir o’quvchining individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta’lim materiallarini moslashtirishni nazarda tutadi. Instrument sifatida Canva Edu va AI content tools qo’llaniladi, ular multimodal (matn, audio, vizual) o’quv materiallarini

yaratish imkonini beradi. Bu barcha o‘quvchilar uchun teng kirish sharoitini ta’minlaydi.

Student Engagement Index

Bu maxsus termin o‘quvchilarning dars jarayonidagi faollik darajasini o‘lchovchi indikatorni bildiradi. Nazariy jihatdan u “o‘quvchi ishtiroki modeli”ga asoslanadi. Bu model o‘quvchilarning motivatsiyasi, faolligi va ishtirokini tahlil qiladi. Instrument sifatida classroom sensors va LMS logs qo‘llaniladi, ular o‘quvchining darsdagi real vaqt faolligini qayd etadi. Natijada pedagogik muhitning faollik darajasi aniqlanadi.

Interaction Frequency Model

Bu termin o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot chastotasini tahlil qilish modelini anglatadi. Nazariy asos sifatida kommunikativ pedagogika va interaktiv ta’lim nazariyasi olinadi. Bu model pedagogik muhitdagi muloqot intensivligini baholaydi. Instrument sifatida Zoom analytics va AI transcription qo‘llaniladi, ular darsdagi og‘zaki muloqotni avtomatik yozib oladi va tahlil qiladi. Bu orqali kommunikativ faollik va inklyuziv aloqa darajasi aniqlanadi.

XULOSA

Inklyuziv ta’limda pedagogik muhitni tadqiq etishning nazariy-metodologik asoslarini o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadiki, ushbu yo‘nalish zamonaviy pedagogikaning eng murakkab va ko‘p omilli tadqiqot sohalaridan biri hisoblanadi. Chunki pedagogik muhit faqat tashkiliy yoki didaktik tizim emas, balki ijtimoiy, psixologik va kommunikativ jarayonlarning o‘zaro integratsiyasidan tashkil topgan dinamik muhitdir.

Tahlillar asosida aniqlanishicha, inklyuziv ta’lim samaradorligi birinchi navbatda pedagogik muhitning sifati bilan belgilanadi. Bu muhit esa o‘qituvchi kompetensiyasi, o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuvi, emotsional barqarorlik, hamkorlik madaniyati va teng imkoniyatlar tamoyiliga asoslanadi. Nazariy jihatdan inklyuziv ta’lim “hamma uchun ta’lim” g‘oyasiga tayanadi, metodologik jihatdan esa individual yondashuv, differensial ta’lim va universal dizayn tamoyillariga asoslanadi.

Zamonaviy tadqiqotlar (2023-2025) shuni ko‘rsatadiki, pedagogik muhitni baholash va tahlil qilish jarayoniga raqamli transformatsiya chuqur kirib bormoqda. Learning analytics, AI sentiment analysis, big data, adaptive learning systems kabi texnologiyalar inklyuziv ta’lim muhitini real vaqt rejimida o‘lchash va tahlil qilish imkonini bermoqda. Bu esa an’anaviy kuzatuv usullaridan farqli ravishda yanada aniq va obyektiv ilmiy natijalar olishga xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev, Sh. M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi va ta’lim tizimini rivojlantirish masalalari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha metodik qo‘llanma. – Toshkent, 2024.
3. Karimova, N. A. Pedagogik muhit va ta’lim jarayonida ijtimoiy-psixologik omillar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2023.
4. Rahimov, B. B. Zamonaviy pedagogika asoslari va inklyuziv ta’lim metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2025.